

Joshua Fox

Gemination in C_2 of Noun Patterns in Hebrew and Other Semitic Languages

In the Semitic languages, gemination of the second radical of noun patterns plays a number of morphologically distinct roles. It is a separate morpheme when it marks the D stirps. In most derived noun patterns, on the other hand, gemination is simply part of the pattern.

Gemination of C_2 , when serving as the D marker, is a morpheme like other increased stirps markers. It combines with a template of vowels and consonant slots that is constant across the increased stirps. These increased-stirps verbal nouns are not based on G verbal nouns, which usually have quite distinct formations. Gemination in isolated nouns, those which are not analyzable into root and pattern, would be a morphologically distinct category. No such nouns are reconstructible, however.

In some words, such as Hebrew *'addîr* 'mighty', the gemination is part of a pattern which carries a meaning – in this case, there are a number of *qattîl* nouns in a similar semantic range. In words such as Hebrew *'assîr/ 'āsîr* 'prisoner', gemination alternates freely with nongemination. In both of these types of pattern, gemination does not carry a separate meaning.

The reconstruction of Hebrew *qattâl* to **qattal*, in contrast with the **qattâl* which is more common in the Semitic languages, is supported by **qattal*, **qattîl*, and **qattûl* patterns with similar semantics in Akkadian, Hebrew, and Arabic.

Nouns from **qattîl* have a number of diachronic connections with the Proto-Semitic imperfective **yvqattvl*. Both have geminate C_2 and imperfective semantics. The vowels after C_2 show a similarity: *a* is more common in **qattîl* and in the theme vowel of the Akkadian durative, and Akkadian *qattilum* nouns often come from roots with *i*-duratives. Also, the **qattîl* noun pattern, like the prefix of **yvqattvl*, but unlike most **qattîl* patterns, designates the subject for both transitive and intransitive verbs.

לְשׁוֹנֵנוּ

כרך שישים ואחד, חוברת ראשונה ושנייה
אדר התשנ"ח

תדפיס

הוצאת האקדמיה ללשון העברית
ירושלים התשנ"ח

מכפל בע' הפעל במשקלי השמות בעברית ובשאר השפות השמיות

מכפל בע' הפעל מאפיין משקלים רבים ממשקלי השמות בשפות השמיות, כגון המשקלים של שְׁלוּם, אֲדִיר, פְּרִיץ וְדִין. מאמר זה ימין את התפקידים הצורניים של מכפל במשקלים, בעיקר במשקלים הגרודים. נבחין בין משקלים גזורי הפעל, שבהם מכפל שהוא מורפמה – סמן הבניין – ובין משקלים אחרים, בעלי מכפל שהוא חלק מצורן המשקל ואינו מורפמה עצמאית.

המאמר ישווה את המשקל העברי קָטַל, המשמש בעיקר לשמות בעלי מקצוע ולתארים לתכונות חוזרות, אל משקלים אחרים בצורת *qattv¹ בשפות השמיות, ובהם *qattal, *qattāl, *qattil ו- *qattūl. יתוארו כאן קווים המקשרים בין משקלי *qattv¹ ובין האספקט הפועלי המסומן בבניין הקל על ידי הצורה *yqvattv¹, היינו האימפרפקטיב הפרוטו-שמי שהתפתח לדוֹרְטִיב האכדי iqattal ולאיימפרפקט החבשי yaqattal.

א. התפקידים הצורניים של המכפל

קבוצה חשובה של משקלים שמיים גרודים מאופיינת במכפל בע' הפעל². בקבוצה הזאת בולטת תת-קבוצה שיש לה תכונות מאפיינות – קבוצת המשקלים הגזורים מהפעל.

המכפל במשקלים גזורי הפעל הוא רק צורן אחד בתוך המשקל, ואליו מיתוספים צורנים אחרים. למשל, בעברית מקראית קיים מכפל בבינוני מְקַטֵּל, בעבר קָטַל,

* אני מודה לשלמה יזרעאל ולמשה בראשר, לגדעון גולדנברג, לאהרן דולגופולסקי, לג'ו אן האקט, לג'ון היונגרד, לזולפהארט היינריכס ולשמואל פסברג על הערותיהם החשובות. הפגמים שנשארו כולם באחריותי. אני מודה לקרן לידי דייויס ול-Harvard Graduate Society על סיוען למחקר שהניב את המאמר הזה, המבוסס על פרקים מעבודת הדוקטור שלי על משקלי שמות העצם בשפות השמיות (Joshua Fox, *Noun Patterns in the Semitic Languages*, Ph.D. diss., Harvard University, Cambridge, Mass. 1996).

1. האות v מסמנת להלן תנועה קצרה, *a, *i או *u, והסימן ṽ מסמן תנועה כלשהי, בין קצרה ובין ארוכה. עיצור מסומן ב-c. האותיות q, t ו- l הן ציונים שרירותיים לעיצורי השורש, בדומה לאותיות פ, ע, ך-ל לשורשים בעברית.

2. יש גם משקלים עם מכפל בל' הפעל, אך אין הם מענייננו כאן.

בעתיד יִקְטַל, במקור קְטַל, במקור החלופי הנדיר קְטַל, וכן בשמות פעולה כמו שְׁלוּם, חֶבּוּק, שְׁלָם ודָּבָר. בכל אחת מהצורות הללו המכפל מצטרף לשורש, למוספיות ולתנועות המשקל.

בשפות השמיות נגלה מעמד המכפל כסמן הבניין, בדומה לסמנים אחרים של בניינים כבדים. תפקיד המכפל של הפֶּעַל נגלה, לדוגמה, במערכת הפעלים בבבליה עתיקה בהשוואה בין בנייני D לבנייני Š:

בבליה עתיקה

המקור, התואר הפועלי	הבינוני	הדורטיב	הפְּרָטִיט	הפְּרָפֶקֶט
quttulum	muqattilum	uqattal	uqattil	uqtattil
šuqtulum	mušaqtilum	ušaqtal	ušaqtil	uštaqtal

בכל אחת מצורות ה־D, פועליות ושמניות כאחת, השורש משולב במשקל, ולמשקל שני רכיבים צורניים (נוסף על תחיליות וסופיות): המכפל, המסמן את בניין ה־D, ושאר המשקל הפנימי, הָדָגֶם, למשל -□u□□u□ למקור. הדגם זהה, חוץ מחריגים מעטים מאוד, לצורות מקבילות בבניינים כבדים אחרים. הוא בנוי מרצף תנועות בתוספת תבנית, היינו סדר המקומות לעיצורים ולתנועות, כגון cvcvc למקור. גם רצף התנועות וגם התבנית זהים בצורות ה־D ובצורות ה־Š³. סמני הבניינים, המכפל וה־š, מבדילים בין צורותיהם של שני הבניינים. לכן יש לראות במכפל ה־D רכיב נפרד משאר המשקל, בדומה לסמן בניין ה־š. המכפל מקביל לפונמה š. ובכן, אין לראות במכפל ה־D חלק מהמשקל אלא צורן נפרד.

לעתים קרובות סדירות המערכת מוגבלת לבניינים הכבדים, והבניין הקל חריג לעומתם. למשל, בארמית מקראית בפֶּעַל המקור הוא קְטַלָּה, בהפֶּעַל המקור הוא הִקְטַלָּה או אִקְטַלָּה ובהתפֶּעַל המקור הוא הִתְקַטַּלָּה או אִתְקַטַּלָּה. זאת מערכת סדירה מאוד שמשלבת את סמני הבניין ברצף של תנועות – הרצף a-ā-ā (ה־ā האחרונה היא סמן היידוע). ברם, מקור הקל שונה לגמרי: צורתו מְקַטַּל. מכפל הפֶּעַל אפוא, כסמני בניינים אחרים, לא מיתוסף לצורת בסיס כלשהי כגון צורת הקל, אלא הוא מצטלב עם צורנים בלתי רציפים המופיעים גם בבניינים כבדים אחרים.

3. ראה Gideon Goldenberg, "Principles of Semitic Word-Structure", Gideon Goldenberg & Shlomo Raz (eds.), *Semitic and Cushitic Studies*, Wiesbaden 1994, עמ' 43-44. בבניינים אחרים התבנית מתרחבת להכיל את הפונמות הנוספות של סמן הבניין. לדוגמה, ב־Š³ התבנית מתרחבת ומכילה גם את š וגם את t, והמקור הוא šutaqtulum. התבניות המורחבות אינן משנות את המסגנה שמכפל ה־D מתפקד כסמן בניין בצורה דומה לשאר סמני הבניינים.

בעברית מערכת המשקלים בבניינים הכבדים סדירה פחות. למשל, ההפעיל שונה במבנהו מהפעיל, כי ברוב צורות ההפעיל ע' הפעל חרוקה בחיריק מלא⁴. ובכל זאת הדמיון בין ההפעיל ובין הפעיל מצדיק את המסקנה שמכפל הפעיל הוא צורן הדומה לסמני בניין אחרים. במקצת הצורות הדמיון בולט: צורות המקור של ההפעיל והפעיל, הקטל וקטל, שונות בסמן הבניין אך זהות בדגם⁵. כיוון שהמשקלים הפנימיים של שמות הגזורים מהפעיל ומבניינים כבדים אחרים ניתנים לניתוח סינכרוני לכמה צורנים, אין לשחזר את המשקלים מהבניינים הכבדים לפרוטו-שמית כמשקלים מלאים. כך, לדוגמה, אין לשחזר בנפרד את שמות הפועל⁶ בגעז – qatāli בקל, qattāli ב-D ו-qātāli ב-L – ל-qatāli, *qattāli ו-qātāli* בהתאם, אלא יש לראות את הצורות האלה כגעז תרכובת הבנויה מרצף תנועות *a-ā-i בתוספת סמני הבניין, שהם ∅, מכפל והארכה בהתאם, והרכיבים האלה ניתנים לשחזור⁷.

שמות מבודדים הם שמות שאינם משתתפים בשורש עם מילה אחרת, כמו השחזורים לפרוטו-שמית של פֶּלֶב, אֶזֶן או בְּתוּלָה⁸. הגדרות למונחים "שם מבודד",

4. ייתכן שה-ī (הארוכה) נבעה מצורות ל"ו/ל"י, כמו *yaqīm מהשורש קו"ם. ראה Hans Bauer & Pontus Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testamentes*, I, Hildesheim 1962 (Halle a. d. Saale 1922), עמ' 330–329 §46b.
5. □a□□e□ לפי השיטה של גולדנברג (לעיל, הע' 3, שם).
6. הצורה qatāli בבניין הקל משמשת להבעת הפועל. מאחר שמשמעותה לפעמים דורטיבית, אוגוסט דילמן מתאר את ע' הפעל ככפולה (ed. August Dillmann, *Ethiopic Grammar*², p. 250 §117). יעקב בארת וקרל ברוקלמן (I, Jakob Barth, *Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen*², Leipzig 1894, p. 59 n. 2, §41; Carl Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I, Berlin 1908, pp. 346 n. 1, §131c, α) ש' הפעל אינה כפולה, והמבטא המסורתי תומך בדעתם (ראה Enno Littmann, "Gefez", *Nachrichten von der k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse*, 1917, p. 698; Marcel Cohen, "La Prononciation traditionnelle du guèze (éthiopien classique)", *Journal Asiatique*, series 11, vol. 18, 1921, pp. 254–255; Eugen Mittwoch, *Die traditionelle Aussprache des Äthiopischen*, Abessinische Studien, I, Berlin & Leipzig 1926, p. 28). תומס למבדין מכנה את השמות האלה "agent nouns" (I, Thomas O. Lambdin, *Introduction to Classical Ethiopic [Gefez]*, Harvard Semitic Studies, vol. 24, Atlanta 1978, pp. 154–155 §34).
7. צורות עם התחילית -ma, כגון maqtel ב-C ו-maqattel ב-D, מביעים משמעות דומה בבניינים הכבדים (ראה למבדין [לעיל, הע' 6], שם וכן עמ' 209–210 §45; עמ' 218 §47; עמ' 225 §49). הצורות האלה מקבילות לצורות עם התחילית -m* לכינוני של הבניינים הכבדים בשפות השמיות, כגון קֶטֶל לִפְעֵל בעברית (שלא ככינוני הקל, החוזר אל qātil*, בלי -m*).
8. לתאוריה של השמות המבודדים ומשקליהם ראה את מאמרי "Isolated Nouns in the Semitic Languages", *Zeitschrift für Althebraistik* 11 (1998), עמ' 1–31.

"ראשוני", "פרימיטיבי" או "בלתי ניתן לניתוח"⁹ מתארות קבוצות חופפות אך לא זהות. יש המגדירים שמות ראשוניים או פרימיטיביים שם כלשהו הניתן לשחזור לפרוטו-שפה. אכן, רוב השמות המבודדים לפי הגדרתנו (שמות שאינם ניתנים להפרדה לשורש ומשקל) ניתנים לשחזור ורוב השמות הבלתי-מבודדים (הגזורים משורש ומשקל) אינם ניתנים לשחזור בשלמותם, אך החפיפה אינה מושלמת. יש המגדירים שמות פרימיטיביים או ראשוניים שמות המציינים חפצים מוצקים פשוטים. גם בזאת רבה החפיפה בין קבוצה זו ובין השמות המבודדים לפי הגדרתנו. ייחודם של השמות האלה הוא שאינם גזורים, ולא רק ממשקל אינם גזורים אלא אף לא משורש. אפשר לראות בשמות המבודדים צורך שלם שאינו מורכב בתצורתו ממשקל ושורש. אמנם כל שפה בנפרד גזרת שורשים משמות אלו, כפי שבעברית מראה הפועל האֶזֶן מאֶן, אבל המילים הגזורות אינן ניתנות לשחזור. אילו היה מכפל בשמות המבודדים בפרוטו-שמית, הוא היה עשוי להיות מכפל מיוחד במינו, כי למכפל כזה אין תפקיד צורני כלשהו, מאחר שהשמות המבודדים מוגדרים שמות שמבחינה צורנית הם חסרי משקל. אפילו תפקיד של חלק מצרון המשקל לא יהיה לו. אמנם בשפה העברית יש כמה שמות מבודדים בעלי מכפל בע' הפעל, אך מעטים מהם, ושמה אף לא אחד מהם, ניתנים לשחזור על סמך כמה שפות שמיות¹⁰. שם התבלין פֶמֶן כולל מכפל. בשפות שמיות אחרות הוא מופיע כרפלקס הצפוי של המשקל *qattūl*: באכדית הוא מופיע כ-kam(m)ūnu(m), בארמית סורית כ-kammunā, בגעז כ-kamin, ובערבית כ-kammūnu. ייתכן שמילה זו עברה בהשאלה בין השפות השמיות ושמוצאה מחוץ לשפות השמיות. יש לציין גם את שם בעל החיים אֵיל, שמופיע באכדית כ-ay(y)ālu(m), בארמית סורית כ-ayylā¹¹, בגעז כ-hay(y)al ובערבית כ-iyyālu. אפשר שהמילה אינה מבודדת אלא קשורה לשורש *wl/?w, שמשמעו 'ראשון' או 'חזק'. כמו כן יש מכפל בשמות פֶחֶם מ-qattal וְחֶלֶת עם הרבים גְחֶלִי מ-qattal(t). בערבית פחם מופיע כ-fahmu; בגעז אין להבחין לפי הכתיב אם יש למילה המקבילה מכפל (fehḥem או fehḥem). באכדית המילה היא pēmtum ובארמית סורית – pahmā (ושמא pahḥmā). ייתכן שהשם פֶחֶם קיבל את משקלו בהיקש סמנטי מהשם גְחֶלֶת או ההפך, ומהשפות השמיות האחרות אין ראיות באשר לע' הפועל כפולה במילים האלה. השם רְמוֹן

9. למשל, Isolirt (ראה בירת [לעיל, הע' 6], עמ' 1 § 1); Primär (ראה באור ולאנדר [לעיל, הע' 4], עמ' 445 § 60); primitive (ראה Gesenius' Hebrew Grammar, ed. Emil unmotivated- (82 § 225), Kautzsch, revised by A. E. Cowley, Oxford 1910 (ראה Giorgio Buccellati, *A Structural Grammar of Babylonian*, Wiesbaden 1996) עמ' 69–75).

10. ראה לעניין זה באור ולאנדר (לעיל, הע' 4), עמ' 476 § 61.

11. ייתכן שמילה זו היא ayylā – אין לדעת על פי הכתיב.

מופיע באכדית כ־*nurmû*¹²; בגעז המילה המקבילה היא *rommān*, השאולה, כנראה, מערבית *rummānu*¹³; המילה בערבית שאולה מהארמית *rummānā*¹³. לכן אף שאין לשלול לגמרי שמות מבודדים בעלי מכפל בפרוטו-שמית, אין לכך הוכחות מוצקות.

לעומת זאת בקרב השמות הבלתי-מבודדים, השמות הגזורים ממשקל ומשורש, יש כמה משקלים נפוצים שכוללים מכפל שהוא חלק בלתי נפרד מהמשקל. בעברית מקראית, למשל, במשקל קָטִיל יש עֲלִיו, צְדִיק וַיְקִיר¹⁴. קיימת קבוצה סמנטית של תארים במשקל הזה עם משמעויות של כוח ועצמה כגון אָבִיר, אָדִיר, אָמִיץ וְכַבִּיר. ייתכן שהיקש סמנטי יצר את הקבוצה, כלומר הצורה של אחת המילים השפיעה על צורת המילים האחרות. עוד משקל עברי עם מכפל הוא קָטוּל במילים כמו חֲדוּד, שְׂפוּל, עָמוּד וְאֵלוֹף. הצמד חֲנוּן וְרוּחוֹם מלמד, כנראה, על עוד מקרה של היקש סמנטי.

משקל בעל מכפל מתחלף לפעמים כצורת משנה עם משקל בלי מכפל. כיוון שהמשמעויות זהות, צורות המשנה ממחישות שאין משמעות למכפל במשקלים כאלה. למשל, בעברית אָסִיר וְאָסִיר שוות משמעות, וכן אָבִיר וְאָבִיר (מתועד בנסמך: אָבִיר). למילה אָשִׁר 'צעד' יש צורת משנה בלי מכפל, כפי שמראות הצורות אָשִׁרִי וְאָשִׁרוּ¹⁵. עוד דוגמה היא הנסמך פְּרִיץ מ־*qatīl** והרבים פְּרִיצִים-פְּרִיצִי מ־*qatīl* עם הארכה משלימה. כמו כן צורת היחיד פָּחוּר נובעת מ־*qatūl** בלי מכפל, ואילו צורת הרבים פְּחוּרִים עם פתח נובעת מ־*qattūl** עם מכפל.

שלא כמצב בפֶּעַל, למכפל במשקלים רבים אין תפקיד צורני מיוחד. אין שום תכונה סמנטית משותפת למשקל של אָדִיר, למשקל של חֲנוּן ולמשקל של נָגַח, אף על פי שבכולם יש מכפל. אף אין שום תכונה סמנטית משותפת למשקל של נָגַח ולמשקל של אָשִׁם, אף שבשחזור רצף התנועות *a-a זהה.

הדוגמאות האלה ממחישות את ההבדל בין המכפל של הפֶּעַל, שהוא צורן, ובין רכיבים אחרים של משקלים גרודים, שאינם צורנים. לכן המשקלים גזורי הפֶּעַל שונים במהותם ממשקלים אחרים. בעצם, משקלי הפֶּעַל חלקם הפנימי אינו צורן אחד אלא תרכובת של כמה צורנים, ועל כן אין הם נכללים במערכת המשקלים הגרודים. לעומת זאת, כל אחד מהמשקלים הגרודים האחרים הוא צורן אחד בלבד. בניבי הארמית יש תפקיד אחר למכפל: גם *qīl* וגם *qatīl* משמשים תארים

12. בכמה תקופות וניבים מופיעים גם *nurimdu*, *lurmūm*, *lurintum*, *lurinu*, עם סוגים של תמורה והיבדלות (ראה Wolfram von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965–1981, II עמ' 804).

13. ראה Sigmund Fraenkel, *Die Aramäischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1886, עמ' 142.

14. המילים פְּרִיחַ/פְּרִיחִים וְעִרְיָן/עִרְיָצִים גם הן נובעות מפרוטו-משקלים כפולי ע' הפעל.

15. אָבִיר: בראשית מט, כד; תהלים קלב, ב, ד ועוד; אָשִׁרִי: איוב לא, ז; אָשִׁרוּ: איוב כג, יא.

במשמעות של מקבל הפעולה (patients, absolutive). המשמעויות של qatīl ושל qattīl התבדלו: המשקל qattīl עם מכפל משמש בדרך כלל לפעלים עומדים, והמשקל qatīl בלי מכפל הוא בלתי מסומן: הוא משמש גם לפעלים עומדים וגם לפעלים יוצאים, אך בדרך כלל לפעלים יוצאים¹⁶.

ב. מכפל והאימפרפקטיב הפרוטו-שמי

בקרב המשקלים עם ע' הפעל כפולה הנפוץ ביותר ברוב השפות השמיות, בהן ערבית, ארמית, אכדית וגעז, הוא qattāl. קָטַל הוא המשקל המקביל בעברית. ההקבלה בין המשקלים האלה בעייתית, כי הרפלקס הצפוי של qattāl בעברית הוא **קטול¹⁷, לאחר המעתק הכנעני *ā < ō.

פתרון אחד יימצא בהתניית המעתק הכנעני בטעם¹⁸: אילו היה מותנה, היה אפשר לשחזר גם קמץ גדול וגם חולם ל-ā* במקרים מסוימים, ביחוד כאשר הקמץ בלתי מוטעם והחולם מוטעם, לפי טעם פרוטו-כנעני משוחזר. כך אפשר להסביר כפולות

16. בנושא qattīl ו-qatīl ראה Amikam Gai, "Non-Active Participles in the Ancient Semitic Languages", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 136 (1986), עמ' 8-14.
17. קטול נדיר ביותר בעברית: קטול מופיע פעמיים ליד הצורה הרגילה קָטַא. ייתכן שקטול בא מדיאלקט שנשרה בו *? בסוף הברה (בתוספת הארכה משלימה), לפני שפעל המעתק הכנעני. המילה קָטַא בעזרא ז, כא בעייתית, ואילו במלכים א ו, כא המילה כתובה רתיקות וקראוה רתיקות ב"ו קבוצה.
18. חיים רבין (a שמי, והשתקפויותיה בעברית, תרביץ ל [תשמ"א], עמ' 91-111) סוקר את הדוגמאות לכאורה של ā* שלא נהייתה ל-ō, כדי להוכיח שהמעתק הכנעני לא היה מותנה טעם. הוא מביא הסבר אחר לקטל: לדעתו, קטל נבע מ-qatal* עם "דגש-תמורה להגנת ה-a" (שם, עמ' 107). תהליך זה נדיר מאוד בעברית, ואולי לא קיים בה כלל, כי בדרך כלל ā* פרה-טונית מתארכת, ו-qatal* הופך לקטל. לכן עדיף לקשור את קטל ל-qatta/āl* בשפות שמיות אחרות ולא ל-qatal*. יהושע בלאו ("בעיות בהיסטוריה של הלשון העברית", מנחם דורמן [עורך], ספר זכרון לגדליה אלון, תל-אביב תש"ל, עמ' 9-23 [הופיע גם בספרו של בלאו עיונים בבלשנות עברית, ירושלים חשנ"ז, עמ' 25-40]) מביא כפולות עם התחלפות קמץ וחולם או עם הקבלה בין קמץ בעברית ל-ā* בשפות אחרות כדי להוכיח שאכן, המעתק הכנעני היה מותנה טעם. בנושא קטל ראה גם Oswald Loretz, "Die hebräische Nominalform qattāl", *Biblica* 33 (1960), עמ' 411-412; Kjell Aartun, "Über die Grundstruktur der Nominalbildungen vom Typus qattāl/qattōl im Althebräischen", *Journal of Northwest Semitic Languages* 4 (1975), עמ' 1-8.
- דניאל סיון מתאר את העמדות בשאלת סוגיית ההתניה: Daniel Sivan, *Grammatical Analysis and Glossary of the Northwest Semitic Vocables in Akkadian Texts of the 15th-13th C. B.C. from Canaan and Syria*, *Alter Orient und Altes Testament*, vol. 214, Kevelaer & Neukirchen-Vluyn 1984, עמ' 33.

המנגדות קמץ לחולם בעברית או הקבלות בין קמץ עברי ובין *ā בשפות שמיות אחרות. מקרים של קמץ מ-ā* פרוטו־כנענית מוטעמת או חולם מ-ā* בלתי מוטעמת מוסברים מתוך שרשור¹⁹. כיוון שנראה שההברה השנייה של קטל הייתה מוטעמת בימי הפרה־היסטוריה של השפה, צריך למצוא לחץ במערכת נטיית השם שייצור קמץ מ-ā*. ברוקלמן הציע שצורת הרבים *qattāluma*, שהמעתק הכנעני לא פעל בה בגלל מקום הטעם, השפיעה על צורת היחיד באמצעות היקש. בדרך כלל אין היחיד נוטה אחרי הרבים, אבל הדבר אפשרי²⁰. הגישה הזאת מתרצת את הפתח בצורת הנסמך קטל בהתקצרות ā* ארוכה בהברה סגורה בלתי מוטעמת.

צורת הנסמכים קטלי, המופיעה בכשפּיכּם, חטאִי וחטאִי למשל, בעייתית אם נניח שמקורה ב-qattāl* וש-ā* תמיד נהיית לחולם. **קטלי הוא הרפלקס הצפוי של qattāl עם מעתק כנעני בלתי מותנה. ובכן, הסברה שהמעתק הכנעני היה מותנה בטעם מיטיבה להסביר את קטלי.

יש סוברים שהמשקל קטל בעברית שאול מארמית, ואתו ה-ā (למרות הפתח בנסמך). אמנם כמה מהמילים, כמו מֶלַח, גֶּלֶב, אֶשֶׁף וְכֶשֶׁף, שאולות מארמית ומקורן באכדית (או אפילו בשומרית). אך ברובן המכריע הן מילים עבריות הגזרות משורשים עבריים, כמו דִּין, חֶרֶשׁ, טַבַּח, סַבֵּל, פֶּרֶשׁ, קֶלַע וְרַכָּב. אין הוכחה לשאלת עצם המשקל קטל.

פתרון אחר לקמץ הבעייתי בקטל הוא שחזור ל-qattal*, עם a* קצרה בהברה השנייה. השחזור הזה לקטל מעלה התפתחות פונולוגית רגילה, בין שהמעתק הכנעני היה מותנה בטעם בין שהיה בלתי מותנה. כמו כן צורת הנסמך קטל וצורת הרבים קטלים הן רפלקסים רגילים של ל-qattal*. מצד אחר קשה להסביר את הנסמכים קטלי כרפלקס של qattal* לעומת **קטלי הצפוי אלא אם כן היה שרשור מקטלים. צורת הנקבה קטלת לתארים בקטל בזכר מחזקת את הסברה שהתנועה השנייה הייתה קצרה. בכל זאת קורה שתנועה ארוכה מתקצרת עם סגירת הברה בתוספת *-t – למשל, גִּבְרַת לעומת גִּבְרִיה – ולכן אין בצורה קטלת הוכחה מכרעת.

נתקשה לשחזר a* קצרה אם קיים qattāl* בלבד ולא qattal* בשפות השמיות האחרות. qattāl* משמש בערבית, בארמית, באכדית ובגעז, אך באשורית עתיקה קיים qattal*. בכתב היתדות ההברתי אורך התנועות אינו מסומן בצורות המשקל qatta/ālum, ואולם הרמוניית התנועות באשורית עתיקה מספקת ראיות לאורך התנועה השנייה, שהרי הרמוניית התנועות קובעת ש-a* (קצרה) בלתי מוטעמת תידמה לתנועה שאחריה, במקרה זה לתנועת היחסה, ואילו ā* לא תשתנה. יש שמות

19. ראה בלאו (לעיל, הע' 18), עמ' 10–13.

20. ראה ברוקלמן (לעיל, הע' 6), עמ' 77, 142, 361 (α, u42§§, α, g51, 149); רבין (לעיל, הע' 18), עמ' 102.

כמו *na-pa-ḥi-im* 'נַפְח' ו-*kà-ša-ri* 'מתווך מסחר' בלי הרמוניה²¹, ב-*ā**, אך יש גם *ša-re-qé*, *ša-ru-qú* 'גנבים', עם הרמוניה, ולכן ב-*a** (קצרה)²². בהסתמכו על התיבה *ša-ru-qú* פון-זוון מציין לקסמה *šarruqum* לצד *šarrāqu(m)*²³, אבל פשוט יותר להניח שהייתה רק לקסמה אחת, *šarraqu(m)*. מכאן עולה שבאכדית יש גם פרוטו-*qattal** וגם פרוטו-*qattāl**, וגם זו ראה מחוץ לעברית לקיום פרוטו-*qattal**, ב-*a** קצרה.

*qattāl** אפוא אינו האפשרות היחידה לפרוטו-משקל של קָטַל, והמשקלים *qattal** ו-*qattāl** פוזרים בין השפות השמיות: הצורה בתנועה הארוכה מופיעה בערבית, בארמית ובגעז, הצורה בתנועה הקצרה מופיעה בעברית, ושתייהן באות באכדית. (בעצם, יש להוסיף משקלים כגון *qatti/īl** ו-*qattūl**, שיידונו בהמשך, לרשימת המשקלים הדומים בצורה ובמשמעות ל-*qattāl**.)

המשקל *qatta/āl** משמש בשפות השמיות לכינויי בעלי מקצוע. בעל מקצוע נוטה לחזור על הפעולה הקשורה למקצועו, כמו הַרְכֵב שרוכב או הַדְיֵן שדן. המשקל משמש גם לתארים לפועל החוזר על פעולה כמו *גָּנַב*, *חָטָא* או *סָלַח*. התיאור של שור *נָגַח* בשמות כא ממחיש את הגדרת השור הנגח, החוזר ונִוְגַח, לעומת שור הנוגח פעם אחת. ובכן, למשקל משמעות אימפרפקטיבית של בעל הרגל בעברית. גם בערבית *qattālu* משמש לבעלי מקצוע. במשלים גבוהים של ערבית המשקל *qattālu* פורה ונוצר בינוני *qattālu* לכל פועל בבניין הקל. בינוניים אלו שייכים לסדרת הבינוניים המכונים "אינטנסיביים"²⁴.

בינוני אחר בסדרה הזאת הוא *qittīlu*, גם הוא בע' הפעל כפולה. משקל זה משוחזר כ-*qattīl**, בהידמות התנועה הראשונה לשנייה. לבינוניים האינטנסיביים יש משמעות קרובה לזו של *qātīlu*, אך ברוב השמות במשקל *qittīlu* נוספת משמעות דורטיבית לפעלים פיאנטיביים (לא סטטיביים) ומשמעות של תכונה מרובה לפעלים סטטיביים. למשל *zillīmu* ו-*zallāmu* בערבית (מהפועל *zālama* 'עשה עוול') מכנים את מי שמרבה לעשות מעשי עוול, ו-*siḥḥīnu* (מהפועל *saḥuna* 'היה חס') משמעו 'חס מאוד'.

גם באכדית²⁵ *qatti/īlum* בעל מכפל ומשמעות דורטיבית. במשקל הזה, כמו ב-*qatta/ālum*, יש תארים של תכונה מתמשכת – שמות לבעלי מקצוע כמו *šaggišum* 'רצחן, רוצח', *gammīlu* 'סלחן, ידידותי', *qabbīru* 'כומר לטקסי קבורה'

21. ראה לורץ (לעיל, הע' 18), שם.

22. ראה John Huehnergard, "Historical Phonology and the Hebrew Piel", Walter R. Bodine (ed.), *Linguistics and Biblical Hebrew*, Winona Lake, Ind. 1992 עמ' 223, הע' 59.

23. ראה פון-זוון (לעיל, הע' 12), III, עמ' 1187–1188.

24. אני מודה לפרופ' וולפהארט היינריכס על הערותיו בנושא סדרת הבינוניים האינטנסיביים.

25. אין לדעת את אורך התנועה i/i ב-*qatti/īlum*; בהמשך נציין אותה כ-i.

ר־zabbilu(m) 'סבל'. במקרים רבים, ככדוגמאות האלה, לדורטיב של פועל הקל מאותו השורש תנועה מאפיינת i: צורת הדורטיב היא iqattil.²⁶

אותו פרוטו-משקל, *qattil (עם *i קצרה), מופיע בעברית בתארים במשקל קטל. רבים מתארים אלו נוגעים לתכונות אישיות, בהן תכונות מתמשכות ובייחוד נכויות: אֵטַר, אֵלֶם, אָאָה, גַּבַּת, גַּבֵּן, חַרַשׁ, יָהָה, עֹר, עֶקֶשׁ, פֶּסַח, צָחָה, פִּקֵּחַ וְקָרַח. יחזקאל קוטשר מקשר את קטל למשקל המקור והתואר הפועלי של ה־D באכדית, שהוא quttulum בבבליה ו־qattulum באשורית.²⁷ הסמנטיקה של התארים העבריים בקטל איננה מתיישבת עם תפקידו התחבירי היוצא של בניין פֶּעַל. כמו כן לשורשי התארים האלה אין פועל בפועל שהתארים גזורים ממנו.

לעניין זה יש לציין גם את התארים המעטים במשקל הנדיר quttūlu בערבית, עם צורת משנה qattūlu, משקלים שנובעים מפרוטו־*qattūlu. אלו הם התארים quyyūmu 'קיים לנצח', subbūhu (או sabbūhu) 'מושלם' ו־quddūsu 'קדוש בקדושה שלמה', כולם כינויים לאלוהות עם סמנטיקה של תכונה מתמשכת או של תכונה מרובה.

ובכך נפסלת הטענה שקטל העברי ניתן להשוואה רק ל־*qattāl בשפות השמיות, שהרי משקלי *qattūlu מופיעים עם תנועות מגוונות באורכן ובאיכותן.

משקלי qattūlu קשורים קשר הדוק לאספקט הפרוטו־שמי המסומן בבניין הקל על ידי yvqattvl.²⁸ אספקט זה משוחזר על סמך הדורטיב האכדי iqattvl, האימפרפקט החבשי yeqattel והאימפרפקט המהרי yaqo:təl.²⁹ בשפות השמיות לצורות האלה

26. ראה Wolfram von Soden, *Grundriss der akkadischen Grammatik samt Ergänzungsheft*, Analecta Orientalia, vols. 33, 47, Roma 1969, עמ' 61–66, **9. יש גם מילים כמו mahhiru 'נִצְנָה' ו־nassiqu 'ברוך', הקשורות לפעלים עם דורטיב שתנועתו המאפיינת אינה i.
27. ראה יחזקאל קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 365; כמו כן Shlomo Izre'el, "Gezer Letters of the El-Amarna", *Israel Oriental Studies* 8 (1978) Archive, עמ' 77 הע' 246. לדעה מנוגדת ראה היונגרד (לעיל, הע' 23), עמ' 221.
28. האספקט פֶּעַל ע' הפעל משוחזר לפרוטו־שמית בהסתמך על אכדית, חבשית והשפות הדרום־ערביות החדשות וגם על שפות אפרו־אסיאתיות (חמיות־שמיות) מחוץ למשפחת השפות השמיות. ראה בנושא זה Joseph H. Greenberg, "The Afro-Asiatic (Hamito-Semitic) Present", *Journal of the American Oriental Society* 71 (1952), pp. 1–9; Otto Röessler, "The Structure and Inflexion of the Verb in the Semito-Hamitic Languages: Preliminary Studies for a Comparative Semito-Hamitic Grammar", trans. Yoël Arbeitman, Yoël Arbeitman & Alan R. Bomhard (eds.), *Bono Homini Donum: Essays in Historical Linguistics in Memory of J. Alexander Kearns*, Amsterdam 1981, עמ' 702.
29. ראה T. M. Johnstone, "The Modern South Arabian Languages", *Afroasiatic Linguistics* 1/5 (1973) עמ' 105. המשקל qattāl בגעז תיארו דילמן "Adjectives which

יש משמעות של פעולה מתמשכת או חוזרת או של פעולה שמשתקפת כמורכבת, כלומר אספקט אימפרפקטיבי. הקשרים בין האימפרפקטיב הפרוטו-שמי ובין המשקלים השמניים *qattǎl הם ארבעה:

הקשר הראשון הוא המכפל בע' הפעל. קשה להוכיח שהמכפל נבחר להבעה איקונית של חזרה על פעולה על ידי חזרה על עיצור. בכל זאת הדמיון הפורמלי בין שתי הצורות ברור, והוא ע' הפעל הכפולה המשותפת לשתייהן. יש לשאול: המכפל של *qattǎl ושל *yvqattvl דומה הוא יותר למכפל של דָּבַר וּשְׁלוֹם בפֶּעַל, והוא צורן עצמאי, או שמא דומה הוא יותר למכפל של אָדִיר או שְׁפּוֹל, ואין הוא צורן נפרד? לדעתי, מכפל האימפרפקטיביות שונה משני סוגי מכפל אלו. במישור הסינכרוני אין הוא ניתן לניתוח כצורן אלא במידה מצומצמת באכדית, שמשמשים בה גם הדורטיב iqattvl וגם שמות במשקל qattǎlum עם משמעויות של פעולה מתמשכת. מלבד באכדית רק בשפות החבשיות ובשפות הדרום-ערביות החדשות יש אימפרפקטיב *yvqattvl. בגעז מכפל הקשור לאימפרפקטיביות מופיע בפועל בלבד, ואילו בשם אין משמעות אימפרפקטיבית לצורות בעלות מכפל. גם במהרי אין זיקה ברורה בין צורה פועלית אימפרפקטיבית ובין משקל שמני בעל משמעות אימפרפקטיבית. במישור הדיאכרוני, בהתחשב בצורות ובמשמעויות של משקלי השמות ב-*qattǎl ושל האספקטים ב-*yvqattvl, המכפל נובע מסימן עתיק של אימפרפקטיביות.

הקשר השני בין המשקל *qattǎl ובין האימפרפקטיב *yvqattvl הוא סמנטי: כאמור, לשניהם משמעות של פעולה או תכונה מתמשכת או מורכבת. הקשר השלישי: בבסיס *qattǎl ו-*yvqattvl עשויה להיראות התאמה בין המשקל לאספקט בתנועה השנייה, כלומר התנועה שאחרי ע' הפעל. תנועה זו באימפרפקט yeqattel בגעז ו-yəqo:təl במהרי נובעת מפרוטו-תנועה גבוהה *i או *u, אבל באכדית יש לדורטיב כמה תנועות מאפיינות. יש להניח שגם לאימפרפקטיב הפרוטו-שמי הייתה תנועה מאפיינת, כמו לנטיות אחרות בבניין הקל בשמית, *yvqtu/i/al ו-*qata/i/ul-a, וכך הדבר באכדית. מבין שלוש התנועות הפרוטו-שמיות התנועה *a היא הנפוצה ביותר בדורטיב באכדית³⁰. גם בקרב משקלי השמות qattǎl התנועות *a/ā נפוצות מ-*i/ī ומ-*ū/ū באכדית ואף ביתר השפות השמיות.

express qualities of a more intimate and firmly inherent nature, or properties possessed in a higher than usual proportion" (דילמן [לעיל, הע' 6], עמ' 226 §110). אם נכון הדבר, הקשר הסמנטי בין *qattǎl ובין *yvqattvl קיים גם בגעז. אך דילמן ייסד, כנראה, טענה זו על הבלשנות המשווה, כי לא משתקפת משמעות של פעולה מתמשכת ל-*qattǎl בלשון החבשית.

30. ראה Jussi Aro, *Die Vokalisierung der Grundstammes im semitischen Verbum*, Studia Orientalia, vol. 31, Helsinki 1964, עמ' 18-43.

סכנה טמונה בהשוואות כמותיות כאלה בגלל האפשרות שנפיציות התנועות השתנו בתולדות השפות. אבל לפחות בשפה האכדית *a/ā היא הנפוצה גם בין התנועות השניות של משקלי *qattvī וגם בין התנועות המאפיינות של *yvqattvl. במישור הסינכרוני יש באכדית עוד ראייה לקשר בין התנועה שאחרי ע' הפעל של *qattvī ובין התנועה המקבילה של *yvqattvl. כפי שהוזכר לעיל, התארים ושמות בעלי המקצוע במשקל qattilum גזורים ברוב המקרים מאחד השורשים הנדירים בעלי דורטיב iqattil, למשל gammilu 'סלחן' עם הדורטיב igammil. הקשר הרביעי בין האימפרפקטיב ובין המשקלים בע' הפעל כפולה טמון במשמעות הנומינטיבית, הבעת הנושא גם לפועל יוצא וגם לפועל עומד. למשקלים רבים אחרים משמעות של מקבל הפעולה, המסמן נושא לפועל עומד אבל מושא לפועל יוצא. כך למשל, תוארי הפועל ב־*qata/i/ul באכדית, qatul בגעז, qtil בארמית וקטול בעברית. רק לשני סוגים של משקלים משוחזרת משמעות נומינטיבית, והם הבינוני *qātil ותארים בעלי מכפל בע' הפעל. אמנם משקלים אחרים מקבלים לעתים משמעות נומינטיבית, כגון qatūlu ו־qatīlu בערבית (למשל kafūru ליד "kāfiru 'כופר', 'faḏīru 'עוזר')³¹, אבל התפתחויות אלו מוגבלות לשפות יחידות או לשדות סמנטיים מסוימים ואינן תופעות כלליות בקרב משפחת השפות השמיות. רק ל־*qātil ול־*qattvī משמעות נומינטיבית בשפות שונות זו מזו ובשדות סמנטיים נרחבים.

כפי שהאכדית מעידה, במערכת הנטיות הפרוטו־שמית היו שני סוגי תחביר: באימפרפקטיב *yvqattvl, שהתפתח לדורטיב האכדי, המוספיות מסמנות את הנושא הלוגי, מבצע הפעולה, בין שהפועל יוצא בין שהוא עומד. לעומת זאת, בפרדיקטיב *qatvl-a (שהתפתח לפרדיקטיב האכדי, הידוע גם כסטטיב)³² המוספיות מסמנות את הנושא הלוגי לפועל עומד אך את הנושא הלוגי לפועל יוצא. התחביר הנומינטיבי של האימפרפקטיב הפרוטו־שמי ושל המשקלים בע' הפעל כפולה הוא עוד קשר ביניהם.

31. ראה בארת (לעיל, הע' 6), עמ' 176–173 §§ 121–122, עמ' 183–185 § 125. בארת מראה את דרך המעבר ממקבל הפעולה (סביל או סטטיב) לנומינטיב (פעיל-יוצא) בשמות האלה. יש נתיבי התפתחות אחרים למעבר ממקבל הפעולה לנומינטיב, אבל הם מוגבלים לשדות סמנטיים מסוימים. דרך מעבר אחת היא באמצעות פועלי מצב רוח כגון אהב, חפץ, ידע. לפעלים אלו תחביר של פועלי מצב בשפות השמיות, אך הם גם מבטאים פעולה יוצאת. הכפילות הזאת מאפשרת מעבר מקבוצה אחת לקבוצה אחרת. שמות כשדה הסמנטי של אחיזה ולקחה נוטים לעבור מסביל לפעיל: שימושים פעילים לתארים יש לדוגמה באכדית alhzum (*qatil) ובעברית אָחַז.

32. ראה John Huehnergard, "'Stative', Predicative Form, Pseudo-Verb", *Journal of Near Eastern Studies* 46 (1987), עמ' 215–232; רוסלר (לעיל, הע' 29), עמ' 738–743.

הניתוח לעיל מנוגד לניתוחם של רוב קודמיי, כגון בארת³³, שתיארו מכפל כמעין חיזוק או הדגשה. משמעות המונח חיזוק מעורפלת, ואולם מכל מקום ברור שמונח זה מתאים רק כאשר קיים צורך מסוים בלא סמן ולצדו יש צורך אחר הדומה לו בצורתו אך בתוספת הסמן וגם בתוספת משמעות חזקה יותר מבחינה כלשהי. הדוגמאות היחידות של משקל אחד בלא מכפל ליד משקל אחר זהה לו בצורה ובמשמעות ובתוספת מכפל, מלבד צורות הפֶּעַל, הן צורות המשנה כמו אָסִיר-אָסִיר. ברם, במקרים האלה אין שום חיזוק במשמעות הצורות במכפל. במשקלים גזורי הפֶּעַל המכפל אינו חיזוק סמנטי גרידא אלא סמן של בניין הדומה ביישומו לסמנים של בניינים אחרים. אף אם נגדיר את בניין פֶּעַל כבניין שבמשמעותו חיזוק – והגדרה כזאת כללית מדי ואינה מדויקת³⁴ – לא נוכל להגדיר את מכפל פֶּעַל "חיזוק" במובן הצורני, כי ברוב המקרים מכפל פֶּעַל אינו מצורף לצורה חסרת מכפל אלא הוא מצטלב עם תבנית ורצף תנועות הידועים מהבניינים הכבדים האחרים. גם בצורות שהמכפל הוא אחד מצורני המשקל שלהן כגון המילים אָדִיר וְרָמוֹן או המשקל קָטַל ודומיו אין לומר שהמכפל מוסיף חיזוק למשמעות, כי אין צורת בסיס שהמכפל מיתוסף אליה. ובכן, המכפל אינו צורך של חיזוק גרדא. לעתים אין הוא צורך אלא חלק מצורך, ולעתים הוא צורך בעל משמעות מסוימת ומדויקת משלו: מכפל משמש כסמן ה-D, ובפרוטרושמית הוא ביטא גם משמעות אימפרפקטיבית.

33. "Der Act der Schärfung ist ein Verstärkungsmittel" בארת (לעיל, הע' 6), במבוא, עמ' XII.

34. ראה Bruce K. Waltke & Michael O'Connor, *Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Ind. 1990, עמ' 396.